

УДК 338.45:622

Шарев О. І.

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВУГІЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Розглянуто основні тенденції динаміки розвитку видобутку вугілля у світі та в Україні у ХХ столітті. Визначена стратегічна позиція вугледобувної галузі в економіці України. Виділені стратегічні зони господарювання вугільної галузі та надано характеристику кожної з них. На базі застосування матриці Бостонської консалтингової групи виконано аналіз інноваційної конкурентоспроможності вугледобувної галузі України.

The main dynamics tendencies of development of coal mining in the world and Ukraine in XX are considered. The strategic position of the coal-mining industry in Ukrainian economics is defined. The strategic zones of performance for the coal-mining industry are detected and their characteristics are given. On the basis of implementation of the Boston consulting group matrix the analysis of the innovation competitiveness of the coal-mining industry is conducted.

Останні два десятиріччя розвитку економіки України характеризувались макроекономічною кризою, яка пов'язана з складностями процесу переходу від планової до ринкової економіки. Невідповідність рівня менеджменту характеру трансформаційних змін в економіці України обумовив тотальне падіння конкурентоспроможності багатьох підприємств і навіть цілих галузей промисловості. Наприкінці 90-х років перехід від „спонукальної” до „керованої” реструктуризації економіки, дозволили уникнути критичного її розвитку, але не призвели до радикальних позитивних змін в умовах міжнародної конкуренції. Тому, першочерговим завданням забезпечення конкурентоспроможності економіки України є, насамперед, здійснення оцінки та ретельного моніторингу конкурентного стану промислово-технічного сектору економіки. Головною метою такого моніторингу є визначення конкурентного статусу галузей та окремих виробництв. Це є необхідною умовою забезпечення державної селективної підтримки розвитку пріоритетних галузей виробництва.

Головною стратегічною метою держави повинна бути її енергетична незалежність, яка гарантує національну безпеку. За роки незалежності пріоритетним напрямком енергетичної стратегії України було забезпечення ефективного розвитку енергетичного сектору економіки, особливо вугледобувної промисловості. Тому, оцінка її конкурентного стану та перспектив інноваційного розвитку є дуже важливою проблемою, вирішення якої дозволить посилити регулятивну функцію держави у формуванні інноваційної конкурентоспроможності вугільної промисловості.

Розглядаючи ці питання перш за все необхідно вивчити основні світові тенденції розвитку видобутку вугілля.

Розвиток світового ринку вугілля, тенденції та темпи змін значною мірою впливають на розвиток цієї галузі в окремих державах, у тому числі і в Україні.

Протягом ХХ століття світовий ринок вугілля пройшов декілька етапів свого розвитку (рис. 1).

Перший етап – етап масового розвитку (1900–1920 рр.). По мірі все більш значного розвитку виробничих сил окремих держав та всього світового господарства, впровадження нових технологій, механізації та автоматизації виробничих процесів, зростає потреба в енергії. Бурхливий розвиток промисловості, а також відкриття великих і легкодоступних для експлуатації родовищ високоякісного вугілля обумовлює значне збільшення його видобутку. Основні тенденції розвитку характеризуються значними кількісними і якісними змінами. Значною мірою збільшуються обсяги виробництва

вугілля, з 800 млн. т до 1410 млн. т (Рис.1). Питома вага вугілля у світовому енергетичному балансі різко зростає і досягає більше ніж 50%.

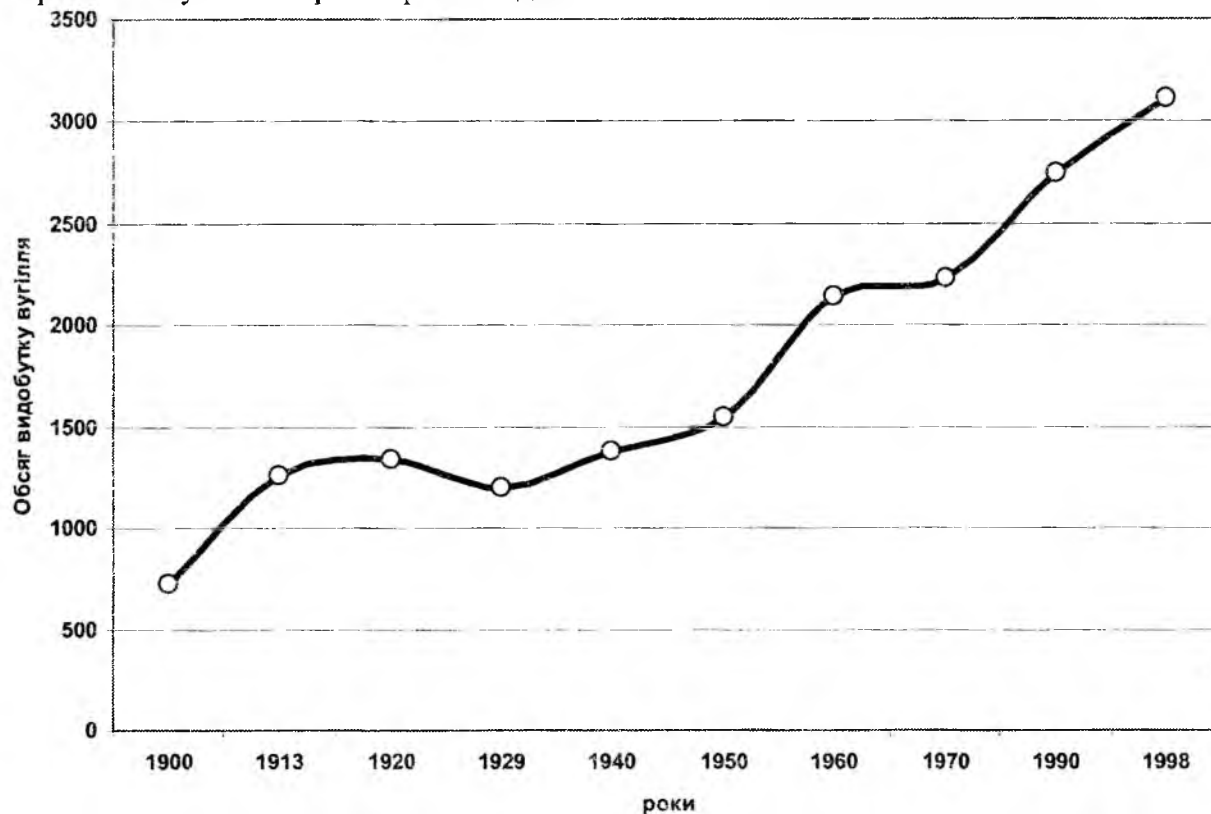

Рис. 1. Динаміка видобутку вугілля у світі, млн. т. у.п.

Другий етап, це етап індустріального розвитку (1920–1950 рр.). Впровадження у промисловості двигунів внутрішнього згорання, яке все більше поширювалося, призвело до збільшення попиту на рідинні види палива. Зростають обсяги капіталовкладень у розвідку та видобуток нафти і газу. Значно, більше ніж у 15 разів, збільшуються обсяги їх видобутку. Спостерігається процес збільшення і питомої ваги у світовому енергетичному балансі цих, дешевших та зручних у використанні, енергоносіїв. Нарощування обсягів видобутку нафти і газу значною мірою впливає на розвиток вугільної промисловості – скорочуються капіталовкладення, зменшується кількість шахт. Але все ж таки світовий видобуток вугілля продовжує зростати, хоча і значно меншими темпами. За цей період видобуток вугілля зріс на 350 млн. т. Зменшується, але все ще залишається значною, на рівні 45%, питома вага вугілля у світовому енергетичному балансі.

Третій етап – етап постіндустріального розвитку (1950–1970 рр.). Технічний прогрес обумовлює швидкі зміни технології виробництва. Темпи росту економіки випереджають спроможність забезпечення її потреб у паливі та енергії. Важливе значення приділяється вирішенню паливної проблеми. Світове споживання палива зростає все більшими темпами та помітно випереджає ріст населення. В той час як населення світу зросло з 1950 по 1970 рік на 45% споживання енергії збільшилося на 158%, з 2852 млн. до 7355 млн. т умовного палива. Значні кошти вкладаються в розвиток видобутку енергетичної сировини. Розширюється сировинна база вугледобувної промисловості світу. Світові запаси вугілля оцінюються наприкінці цього періоду у 1180 млрд. т. Зростає роль вугілля як основної сировини для виробництва електричної енергії у багатьох розвинутих

держав. Так, у США понад 70% видобутого вугілля використовується на теплових електростанціях, в ФРН та Англії – понад 50%. Це веде до зростання, на рівні 500 млн. т, загального видобутку вугілля у світі. Але у ряді держав, перш за все у розвинутих, спостерігається зниження видобутку вугілля, що обумовлено жорсткою конкурентською з боку інших, більш економічних видів палива.

В 1970 році світ вперше зіштовхнувся з загрозою браку основних видів палива та енергії. Зростаючий попит на енергію не міг бути задоволений своєчасно та повною мірою. Це призвело до різкого зростання на світовому ринку цін на паливо, перш за все на нафтопродукти та вугілля.

Наступний, четвертий етап, це етап розвитку глобалізації (1970–2000 рр.). Розширення розвитку світового господарства здійснюється на фоні посилення конкурентної боротьби, посилення політичної нестабільності та нестабільності ринків. Значний вплив оказують нафтові кризи, які раз за разом струшують увесь світ. Все більше і більше позначається обмеженість світових ресурсів. В той же час спостерігається посилення інтернаціоналізації та глобалізації бізнесу. Розвиток міжнародних ринків веде до подальшого зростання обсягів експортно-імпорتنих операцій у світі. Міжнародне співробітництво все більше складається з обміну ноу-хау.

Різноманітність природних умов покладів та різна ступінь їх освоєння, нерівномірність розміщення запасів, рівня техніко-економічних показників роботи вугледобувних підприємств разом з високою капіталоємністю виробництва створюють складні проблеми видобутку та забезпечення народного господарства власним паливом. Спостерігаються подальші зміни у структурі паливного балансу за рахунок підвищення у ньому питомої ваги нафти та газу, що пояснюється або вичерпанням запасів вугілля, які можна видобувати рентабельно, або економічними міркуваннями, оскільки імпорт нафти та газу дешевше витрат на видобуток вугілля.

В різних країнах світу все більша увага приділяється новому напрямку використання вугілля, а саме виробництву з нього рідкого та газоподібного палива з високою теплою горіння. В США фінансуються проекти будівництва напівпромислових установок з газифікації вугілля. Переробка вугілля надає можливість отримання не тільки газу, а й рідкого палива, напівкоксу, сірки та ін. Таким чином, вугілля може використовуватися не тільки як енергетичне і технологічне паливо, а і також як сировина для отримання рідких та газоподібних продуктів, які в свою чергу можуть використовуватися усіма галузями промисловості.

Як було показано раніше вугілля відіграє важливу роль у сучасному світовому господарстві завдяки своїм фізико – хімічним властивостям і значним запасам. Сфера його застосування не обмежується тільки енергетикою, зростає значення вугілля також як хімічної сировини.

Розвиток вугільної промисловості України тісно пов'язаний зі зростанням виробничих сил і, в першу чергу, енерго – і паливоємних галузей важкої промисловості.

Вугледобувна галузь економіки України у ХХ столітті також мала декілька етапів свого розвитку (Рис.2.). Однак, вона відчувала серйозний вплив не тільки зовнішніх, але і внутрішніх факторів.

Першим етапом, етапом значного розвитку видобутку вугілля, слід, на наш погляд, вважати період з 1900 до 1913 року. Кінець ХІХ та початок ХХ століття характеризується різким зростом виробничих сил. Звертає увагу значне збільшення обсягів виробництва. Розвиток металургії, виробництво заліза збільшилось більше ніж у 80 разів, поширення будівництва залізних доріг збільшувало потребу у вугіллі і його видобуток значно зростав. В цей період здійснився стрибок в розвитку вугільної промисловості, яка була базою розвитку усєї промисловості. Темпи росту видобутку вугілля мали дуже великі показники

і складали у середньому 10% на рік. Видобуток вугілля досяг у 1913 році 22,5 млн. т. Проте, відчувалось значне, особливо на душу населення (в 7–45 разів) відставання від провідних країн світу.

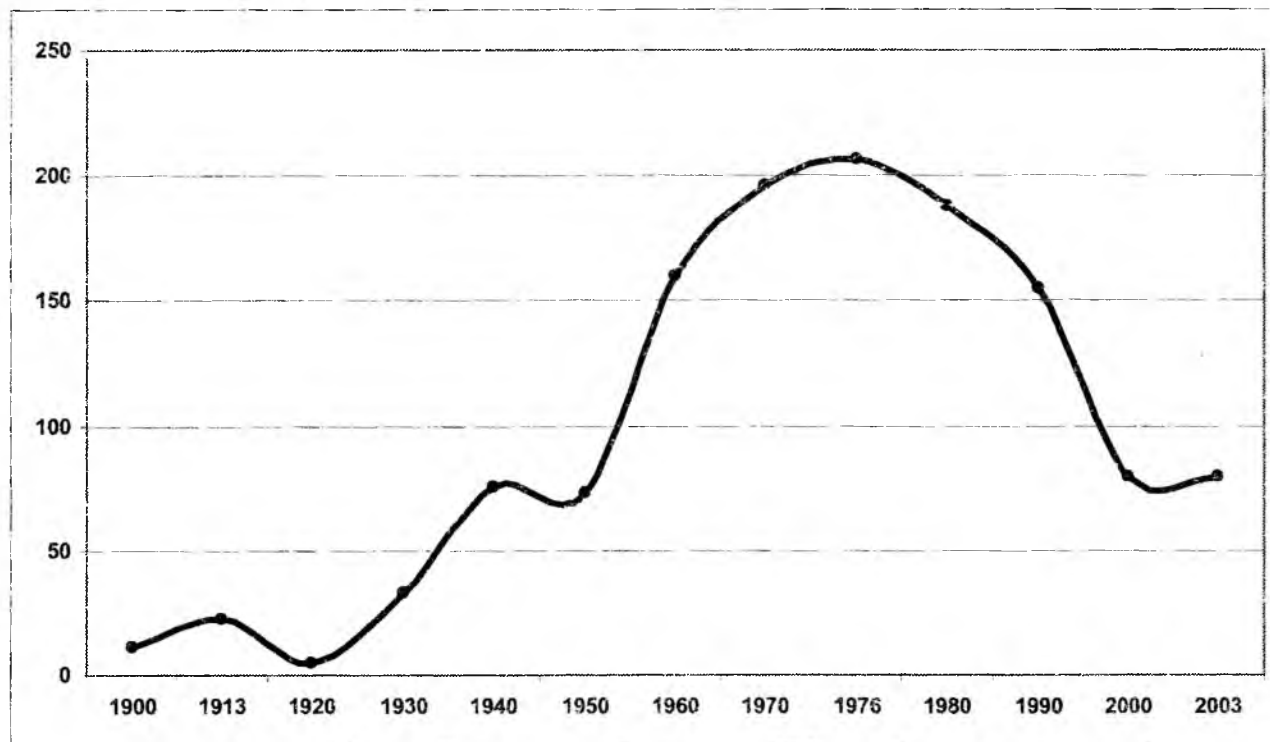

Рис. 2. Видобуток вугілля в Україні, млн. т.

У 1900 році в українському Донбасі діяла 231 шахта, більшість з яких мали глибину від 50 до 200 метрів. У 1912 році у валовій продукції України вугільна промисловість складала 13,4%. В цей час більш як 70% видобутку вугілля у Донбасі контролював іноземний капітал.

Другий етап, це етап різкого зниження (1913–1920 рр.). Перша світова війна (1914–1918 рр.) та громадянська війна (1918–1920 рр.) призвели до майже повного зруйнування економіки. Гроші втратили своє значення, мав перевагу прямий обмін. Відчувався гострий недостаток продовольства. У 1920 році порівняно з 1913 роком валова продукція промисловості зменшилась на 86%, а видобуток вугілля – на 70%.

До третього етапу слід віднести період 1920–1940 років, якій можна характеризувати як етап підйому. В умовах державної власності на землю, капітал та абсолютної монополії на зовнішню торгівлю, була надана відповідна самостійність малим та частково середнім підприємствам. Це сприяло значному підйому економіки досить високими темпами. Вже у 1926 році було досягнуто рівня виробництва, який був до війни. Виробничі сили були поновлені як по обсягу, так і структурі. Здійснюються перші спроби організувати власне врубове будівництво на Краматорському машинобудівному заводі, де була виготовлена нова важка врубова машина. Поширюється механізація видачі вугілля із лав, яка досягає у 1940 році 90%.

Подальший розвиток важкої промисловості викликав необхідність забезпечення адекватних темпів розвитку сировинної бази. Були виконані значні обсяги геолого – розвідувальних робіт, які значною мірою розширили уяву про вугільні ресурси Донбасу. Видобуток вугілля в цілому виріс за період з 1920 по 1940 рр. у 19 разів і досяг 76,2 млн. т.

В 1940 році діяли 275 шахт та 12 збагачувальних фабрик. Незважаючи на досить інтенсивний розвиток вугільної промисловості все ще відчувався недолік палива, його видобуток не досягав потрібних економіці обсягів.

Наступний, четвертий етап, це етап війни і відновлення господарства (1940–1950 рр.). В роки Великої Вітчизняної війни повністю або частково були зруйновані майже усі шахти. Роботи з відновлення вугільної промисловості розпочалися зразу після визволення Донбасу у 1943 році і проводилися зі значним залучення технічних, матеріальних та людських ресурсів. У зв'язку з гострою потребою в паливі зразу після війни була побудована досить значна кількість шахт, але усі вони були не великими: їх виробнича потужність не перевищувала 300 тис. т видобутку вугілля на рік. В майбутньому, у 80-х роках, після відробки запасів на цих шахтах, це мало негативний вплив на розвиток вугледобувної галузі.

П'ятий, післявоєнний етап розвитку припадає на період з 1950 до 1976 року. Промисловість України у 50–60-і роки розвивалася значними темпами. Виробництво електроенергії зростало і у 1970 року досягло 137,6 млрд. кВт-г, що майже у два рази більше ніж у 1960 році. З усієї енергії 93% було вироблено на теплових електростанціях. Високі темпи розвитку промисловості викликали збільшення обсягів видобутку вугілля, який на той час був головним електроносієм. Тільки за 10 років, з 1950 по 1960 рр., обсяг видобутку вугілля збільшився більше ніж у 2 рази. Поширюється географія видобутку вугілля. З 1954 року починається видобуток вугілля у новому Львівсько – Волинському басейні. В 1963 році починають видобуток вугілля шахти в Західному Донбасі. Вугледобувна галузь продовжувала робити зусилля спрямовуючи їх, головним чином, на збільшення обсягів видобутку вугілля. Щорічно обсяги видобутку вугілля збільшувались у середньому на 4,9 млн. т. У 1976 році була видобута найбільша кількість вугілля за всі роки – 218,2 млн. т.

Однак, розвиток енергетики України з 60-х років був переорієнтований на переважне використання нафти та газу, а починаючи з 70-80-х років – на прискорене будівництво та введення в дію атомних електростанцій. Така політика колишнього СРСР серйозно відбилася на стані електроенергетичного потенціалу України і її вугільної галузі.

Це обумовило перехід до наступного, шостого, етапу розвитку вугільної промисловості України – етапу спаду виробництва (1976–2000 рр).

З 1976 року протягом наступних 10 років, внаслідок багато чисельних як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, обсяги видобутку вугілля щорічно знижувались в середньому на 2,9 млн. т. В ході природної еволюції створювалися умови для зменшення видобувних потужностей, ускладнення планування гірничих виробок, збільшення глибини та значного погіршення гірничо – геологічних умов розробки. Ці тенденції мають об'єктивний характер. З 1989 року на вугільну галузь значний вплив чинили страйки шахтарів. Крім цього, практично припинилися спорудження і реконструкція шахт, поширюється практика неплатежів споживачами за одержану ними вугільну продукцію. В 1990 році вугільна промисловість за обсягом видобутку практично повернулася до стану 1960 року. Криза у вугільній промисловості продовжувала зростати, що призвело до подальшого значного зниження обсягів видобутку вугілля.

Вугільна галузь України розвивається не у вакуумі. На неї значною мірою впливають різні фактори, як внутрішні, так і зовнішні. Хоча Україна не має суттєвого впливу на світові енергетичні процеси, проте світові енергетичні відносини мають дуже суттєвий вплив на нашу країну.

Головна тенденція розвитку світового ринку вугілля полягає у безперервному збільшенні його обсягів, а також мінливості та нестабільності у часі та просторі.

Так, як було наведено вище, значний розвиток промисловості на початку ХХ століття вимагав суттєвого збільшення споживання енергії, що обумовлювало збільшення фінансування пошукових робіт, відкриття нових родовищ вугілля і значне збільшення

його видобутку. Основні тенденції як у світі, так і в Україні характеризуються суттєвими кількісними і якісними змінами. Значною мірою збільшуються обсяги виробництва вугілля. До другої світової війни основним видом палива в Україні було вугілля. Після війни, завдяки світовим тенденціям, був взятий орієнтир на нафту і природний газ, що значною мірою вплинуло на майбутнє вугільної промисловості України.

З середини ХХ століття розвивається тенденція збільшення попиту на рідинні види палива. Починають зростати обсяги капіталовкладень у розвідку та видобуток нафти і газу. Значною мірою збільшуються обсяги їх видобутку та використання. Спостерігається процес зростання питомої ваги у світовому енергетичному балансі цих енергоносіїв. Ця тенденція світового розвитку використання енергоносіїв значною мірою починає впливати на розвиток вугільної промисловості України, а саме скорочуються капіталовкладення у розвиток вугледобувної галузі, зменшується кількість шахт (рис. 3).

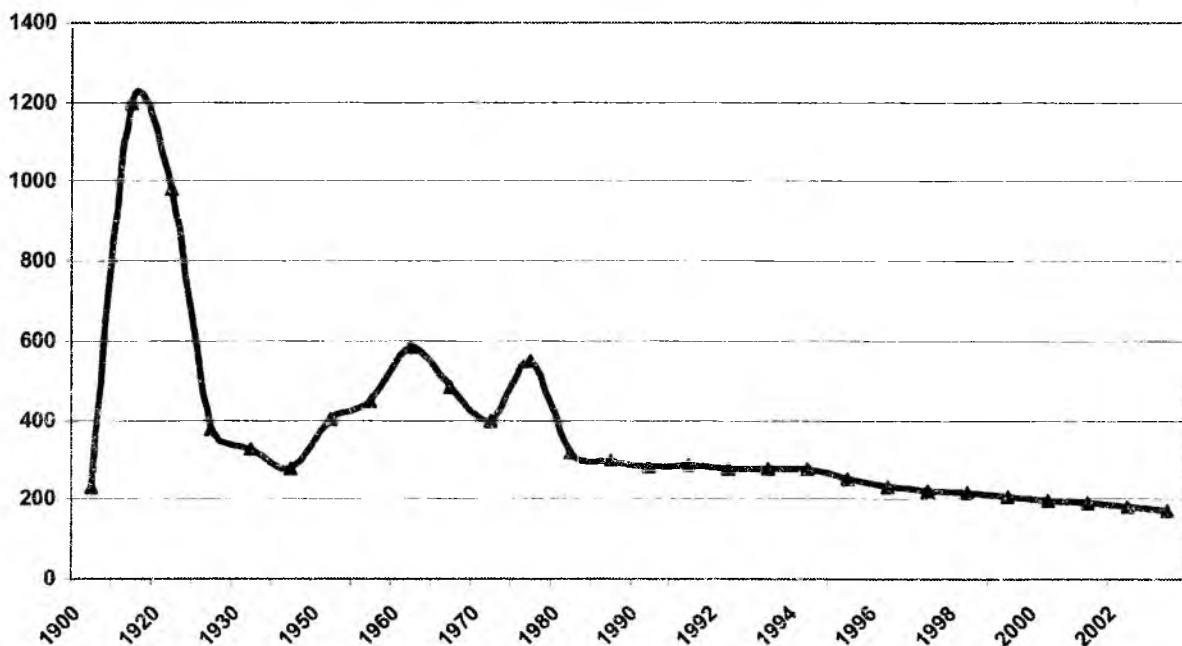

Рис.3. Кількість в Україні вугледобувних підприємств.

У 70-ті роки починає зростати роль вугілля як основної сировини для виробництва електричної енергії. Значні кошти вкладаються в розвиток видобутку цієї енергетичної сировини. Поширюється сировинна база вугледобувної промисловості світу. Міжнародний симпозіум (Варшава, 1969 р.) визнає, що вугілля збереже своє значення як у виробництві енергії, так і як сировина для коксівної та хімічної промисловості.

В Україні енергетика, і насамперед електроенергетика, є не тільки економікотворчою, але й державотворчою галуззю. В той же час вугільна промисловість – основа її електроенергетики. Стан гірничої промисловості та обсяги видобутку вугілля визначають багатство країни, її могутність та процвітання. Усі трудові і технологічні процеси у матеріальному виробництві є енергетичними. Тому, матеріальне забезпечення людства визначається, як правило, кількістю та видом енергії, яка є у нього. Основним джерелом енергії у сучасному господарстві є мінеральне паливо. Потреби в енергії, можна без перебільшення стверджувати, є другою необхідною потребою людей після продовольства. Все помітніше стає взаємозв'язок між загальним розвитком господарства та сумарним споживанням первинних енергетичних ресурсів.

Основна особливість сучасної структури власного видобутку палива в Україні полягає в тому, що на вугілля припадає три чверті усіх видів палива і тільки одна чверть – на нафту, газ, дрова та інше. Структура запасів енергетичних видів сировини в Україні така: нафта – 0,9%, уран – 9,8%, газ – 4,1%, вугілля – 85,2%. Якщо порівняти структуру видобутку зі структурою споживання енергоносіїв, то виявиться, що Україна задовольняє свої потреби власним видобутком у нафті лише на 10 %, у газі – на 15–20%. Основна частина потреб у цих видах палива задовольняється шляхом їх імпорту. Імпорт енергоносіїв складає значну частку (40–50 %) товарної структури зовнішньої торгівлі України, а сальдо зовнішньоторговельного обороту енергоносіїв складає близько 6 млрд. дол. США щороку. Обмеженість власних ресурсів нафти і природного газу та пов'язані з цим значні витрати на їх імпортування негативно позначається на економіці України в цілому.

На всіх етапах розвитку економіки України роль вугільної промисловості визначалась і буде визначатись об'єктивною необхідністю забезпечення енергетичною і технологічною сировиною базових галузей важкої індустрії – чорної металургії, енергетики та хімічної промисловості, а також задоволення безпосередніх потреб населення та комунально-побутових споживачів в паливі. Наявність в Україні вугілля усіх марок дає можливість повністю задовольнити споживачів, їх запити на вугільну продукцію на внутрішньому, і в якійсь мірі, на зовнішньому ринках.

У зв'язку з невеликими розвіданими запасами нафтових і газових ресурсів значення вугільної промисловості в економіці України постійно зростає. Але вона, як і багато інших галузей промисловості України протягом останніх десятиліть були в ситуації занепаду, у ході економічної трансформації втратила свою технологічну і ринкову конкурентоспроможність. Від стану вугільної промисловості, її оздоровлення і розвитку залежить забезпеченість власною енергетикою народного господарства, економічна незалежність та стабілізація національної економіки.

Вугільна промисловість України – це могутній багатофункціональний виробничий комплекс зі значними обсягами виробництва і послуг, багатогранним характером діяльності, складними внутрішніми і зовнішніми зв'язками, специфічними умовами роботи як підприємств, так і працівників. В даний час у галузі функціонують 21 унітарне державне підприємство, самостійні шахти, вуглезбагачувальні фабрики, підприємства з геологічної розвідки, буріння свердловин, з ремонту устаткування, зв'язку, будівництва шахт, заводи вугільного машинобудування, інші підприємства і організації.

Особливу роль вугільної промисловості відзначає і те, що на різних етапах розвитку нашої країни була прийнята ціла низка програм і постанов відносно її розвитку. Серед найбільш значних слід відзначити такі як „Програма розвитку вугільної промисловості і соціальної сфери шахтарських регіонів на період до 2005 р.” (Постанова КМ України №141 від 2.03.1994 р), „Програма реформування і фінансового оздоровлення вугільної промисловості на 2000 р” (Постанова КМ №121 від 19.10.1999 р), програма „Українське вугілля” (Постанова КМ №1205 від 19.11.2001 р). Всі ці програми містили конкретні заходи щодо розвитку галузі, але вони на жаль не були реалізовані. Зараз розроблено проект нової програми „Стратегія розвитку вугільної галузі України до 2030 року і на подальшу перспективу”.

В контексті значних перетворень, що здійснюються сьогодні у світі, пов'язаних перш за все з прискоренням глобалізаційних процесів, перед Україною постає складне завдання пошуку власної життєдієвої стратегії розвитку у XXI сторіччі. Однією із суттєвих сил забезпечення розвитку України є ефективно діючий паливно – економічний комплекс. На початку нового століття в енергетиці нашої держави, у тому числі і в вугільній галузі, залишається ціла низка надзвичайно складних проблем.

Найбільш значною характеристикою світового ринку, яка визначає характер сучасного менеджменту, є темп змін у зовнішньому середовищі в порівнянні з реакцією окремих підприємств. Якщо на початку сторіччя більшість фірм при появі змін мали час на обміркування, розробку та реалізацію необхідних заходів в якості реакції на ці зміни, то в останні роки головною задачею фірм є передбачення змін та реалізацію заздалегідь підготовленої відповідної реакції.

В цих умовах доцільно звернути увагу на дослідження, в яких розглядаються стратегічні зони господарювання [3]. Взаємозв'язок технологій з певними ринками та їх сегментами, які обслуговуються за допомогою цих технологій, формує стратегічні зони господарювання (СЗГ). Стратегічні зони господарювання – групування зон бізнесу, яке базується на виділенні деяких стратегічно важливих елементів, загальних для всіх зон. Такі елементи можуть включати близькі стратегічні цілі, можливість єдиного стратегічного планування, загальні ключові фактори успіху, технологічні можливості. Зони господарювання класифікуються в залежності від перспективи росту частки ринку і росту прибутку на відповідних сегментах при використанні відповідних технологій.

Значення концепції СЗГ полягає у тому, що вона надає можливість раціоналізувати організацію різноманітних сфер бізнесу. Ієрархія виділення СЗГ відображена на рис. 4.

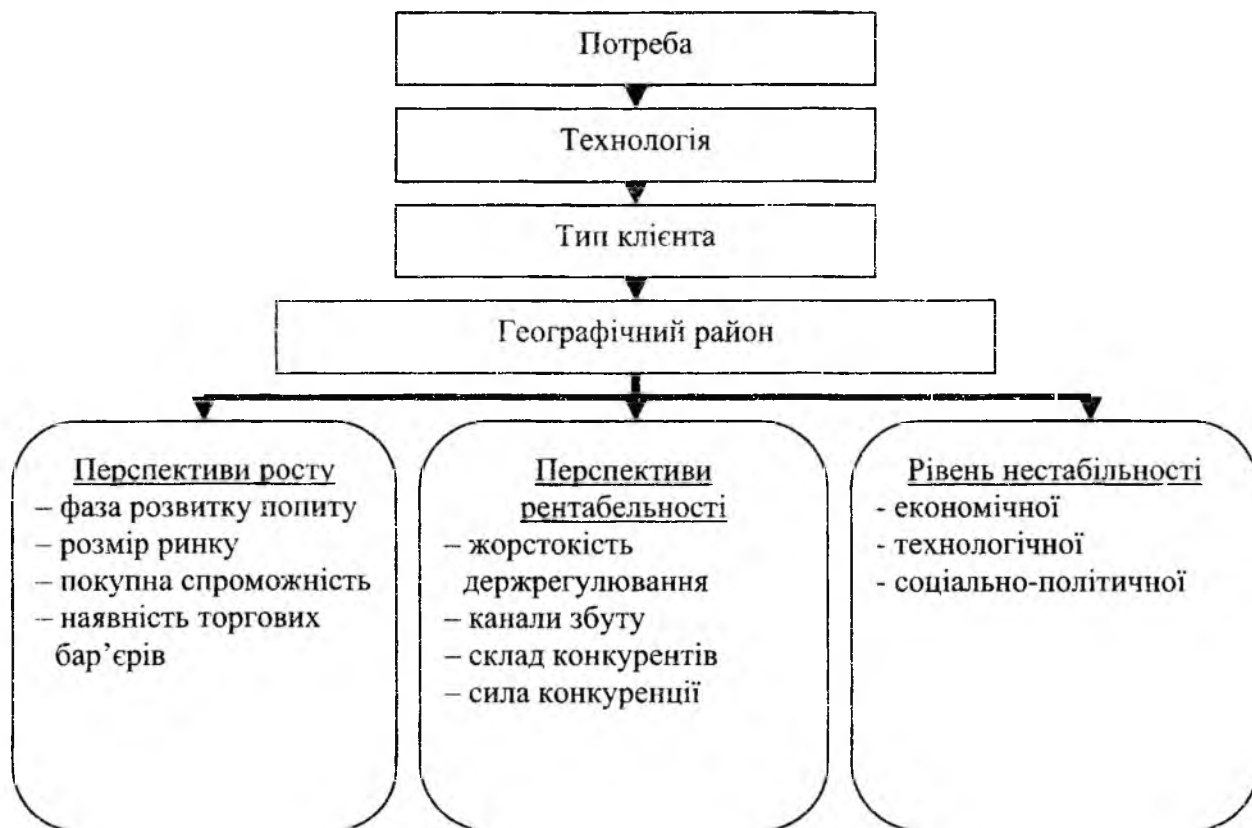

Рис.4. Порядок виділення стратегічних зон господарювання [3]

Як базову макромету розвитку вугледобувної промисловості на подальшу перспективу необхідно прийняти забезпечення економічної і енергетичної незалежності України за умови повного внутрішнього забезпечення потреб національної економіки. Основними споживачами вугілля є теплоенергетика та металургія. Потреба у вугільній

продукції визначається також, хоча в меншій мірі, і за такими напрямками використання як комунально – побутові потреби, експорт, а також інші споживачі.

Це дозволяє визначити для вугільної промисловості України наступні стратегічні зони господарювання:

СЗГ 1 – Теплова електроенергетика.

Основу теплової енергетики України складають 104 енергетичні блоки потужністю від 150 до 800 Мвт, які встановлені на 14 ТЕС і 3 ТЕЦ. Національна промислова енергетика, орієнтуючись на власну сировину, може спиратись тільки на вугілля, оскільки, значну частину в структурі генеруючих потужностей електроенергетики складають електростанції, які працюють на вугіллі. Так, з зазначених 14 ТЕС на 10 проектним паливом є вугілля, а на 4 – газо – мазутне та вугільне паливо і тільки на 3 ТЕЦ проектним паливом є виключно газо – мазутне паливо. Слід також відзначити що в Україні відроблені кращі поклади природного газу, практично немає промислових запасів нафти, а розраховувати на поставки закордонних нафти, природного газу і кам'яного вугілля із-за високих цін неможливо, тому рішення проблеми забезпечення України енергоресурсами повинне базуватись тільки на збільшенні обсягів видобутку власного вугілля. Виходячи зі світових тенденцій збільшення видобутку вугілля і приймаючи до уваги необхідність забезпечення енергетичної безпеки України, потрібне збільшення частки вугілля у паливно – енергетичному балансі держави до 50% (табл. 1).

Вугілля залишається енергетичною сировиною майбутнього. Ріст потреби в енергії вимагає подальшого збільшення споживання вугілля.

Таблиця 1

Споживання первинних енергоносіїв в 1998 р., млн. тон у. п. / %

Держава	Найменування енергоносія					
	Всього	Нафта	Природ. газ	Вугілля	Ядерне паливо	Гідро енергія
1	2	3	4	5	6	7
Світ в цілому	<u>8858,4</u> 100	<u>3389,0</u> 38,2	<u>2016,4</u> 22,8	<u>2219,4</u> 25,1	<u>626,6</u> 7,0	<u>607,4</u> 6,9
США	<u>3133,1</u> 100	<u>1218,3</u> 38,9	<u>787,9</u> 25,1	<u>762,9</u> 24,4	<u>261,6</u> 8,4	<u>102,4</u> 3,2
Україна	<u>194,6</u> 100	<u>20,4</u> 10,5	<u>88,5</u> 45,5	<u>52,6</u> 27,0	<u>27,7</u> 14,2	<u>5,4</u> 2,8
Польща	<u>128,8</u> 100	<u>26,7</u> 20,8	<u>13,4</u> 10,4	<u>87,1</u> 67,6	<u>0</u> 0	<u>1,6</u> 1,2
Казахстан	<u>62,7</u> 100	<u>18,0</u> 28,7	<u>9,3</u> 14,8	<u>32,7</u> 52,2	<u>0</u> 0	<u>2,7</u> 4,3
Китай	<u>1247,8</u> 100	<u>272,0</u> 21,8	<u>24,9</u> 2,0	<u>879,7</u> 70,5	<u>5,6</u> 0,4	<u>65,6</u> 5,3

Сучасні світові тенденції свідчать про те, що вже в недалекому майбутньому помітно знизяться темпи росту світового видобутку нафти та газу (у зв'язку з обмеженими запасами) і почне зростати видобуток вугілля.

У перспективі значним споживачем енергетичного вугілля на внутрішньому ринку залишиться електроенергетика (Рис.5.). Саме з цим напрямком використання може бути пов'язане основне збільшення попиту на вугільне паливо. Видобуток вугілля сьогодні обмежується не станом сировинної бази, а рівнем споживання, якій залежить від собівартості та рівня цін.

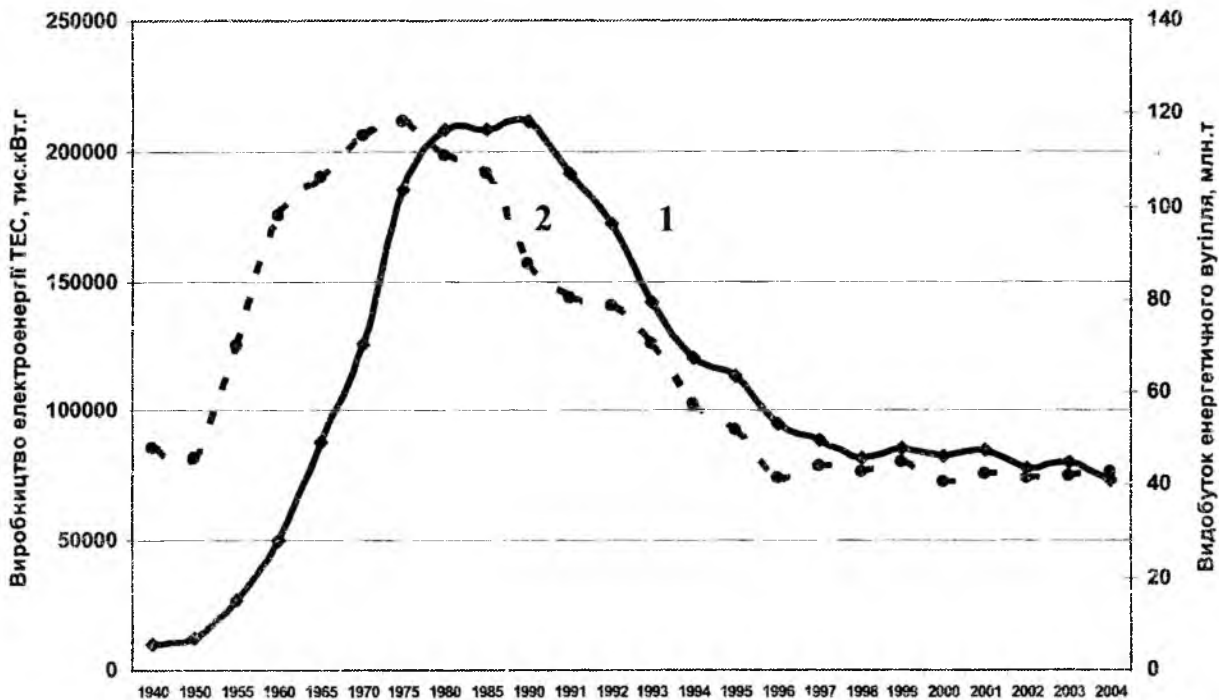

Рис.5. Виробництво електроенергії ТЕС (1) і видобуток енергетичного вугілля (2)

Потреба України в енергоносіях в перспективі буде визначатись сценаріями розвитку її економіки. Однак у найближчі декілька років значного приросту попиту на вугілля з боку теплових електростанцій чекати не доводиться. Згідно з прогнозом потреби у паливі для ТЕС з метою вироблення необхідної для економіки України кількості електроенергії потреба у енергетичному вугіллі складає 30 млн. т до 2010 р і 37 млн. т до 2030 р. В перерахунку на рядове вугілля це складає відповідно 45 і 51 млн. т [5].

СЗГ 2 – Металургія.

Металургія, перш за все чорна, є головним споживачем вугілля. Коксівне вугілля є основним технологічним паливом для чорної металургії, яка споживає його близько 80 – 85 %. Звідси видно, що потреба в коксівному вугіллі формується в основному виходячи з потреб металургійної промисловості в коксі, обсяг виробництва якого залежить від витрати його при виплавці чавуну (рис.6). Тому попит на вугілля для коксування на внутрішньому ринку залежить від перспектив розвитку металургійних підприємств і визначається динамікою виробництва та споживання чавуну і сталі як усередині країни так і за її межами. Крім того, слід відзначити що в країнах із розвинутою металургією витрати коксу на виплавку 1 т чавуну складають 0,3 – 0,4 т, в той час як на вітчизняних

металургійних комбінатах вони досягають 0,6 – 1,2 т. Це веде до збільшення потреб металургії в коксівному вугіллі [5].

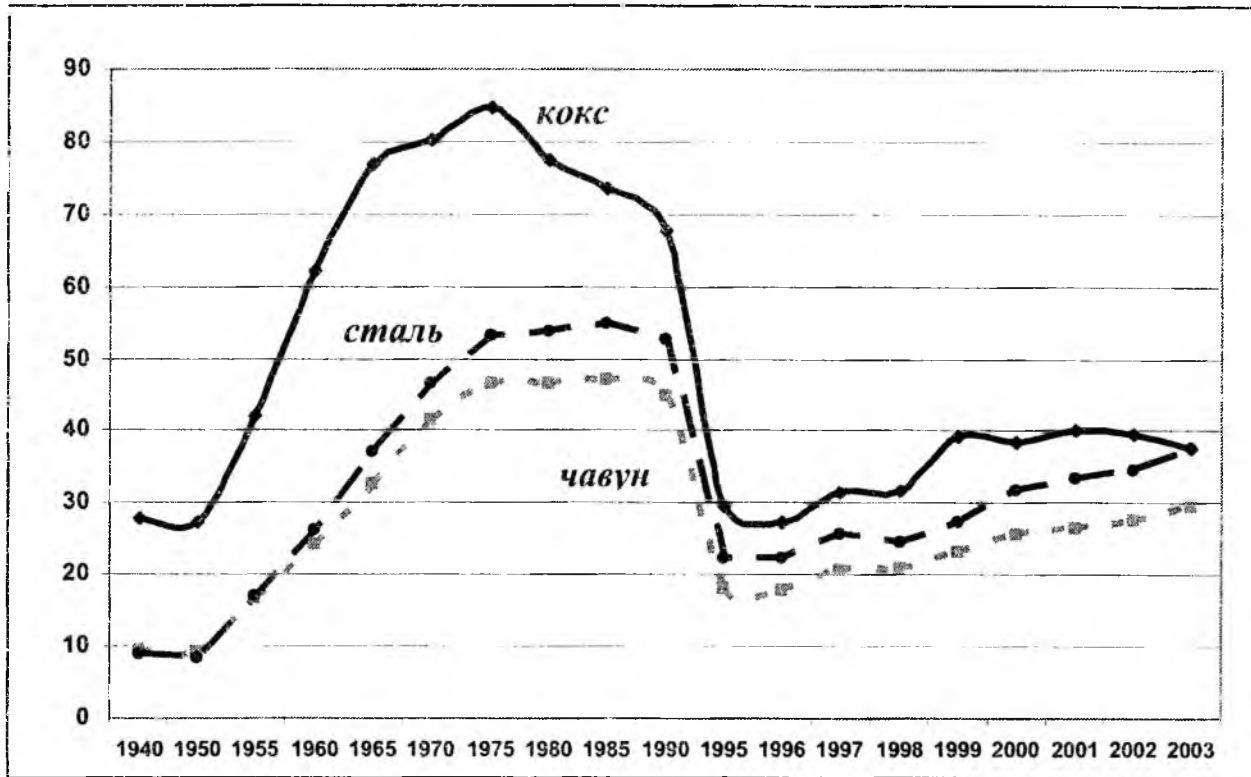

Рис. 6. Виробництво коксу, чавуну і сталі, млн. т

Кольорова металургія споживає 2 – 4% коксівного вугілля.

Таким чином, річна потреба в коксівному рядовому вугіллі складе в найближчі роки 43 млн. т [5].

Слід також відзначити, що у даний час виробничі потужності коксохімічних заводів складають 22,4 млн. т і при сучасному виробництві коксу на рівні 19 млн. т використовуються не повністю. Тому, при збільшенні видобутку коксівного вугілля, можна одержати більшу кількість коксу, експорт якого забезпечить додаткове надходження валютних коштів в коксохімічну галузь.

СЗГ 3 – Комунально – побутове господарство і населення.

Попит на вугільне паливо з боку комунально-побутового сектору і населення у перспективі в цілому не має об'єктивних передумов до зростання. Визначення попиту у вугіллі в цьому секторі здійснюється на основі аналізу динаміки споживання вугілля за останні роки (Табл. 2).

Постачання на комунальні потреби за останні 20 років скоротилося більш ніж у 8 разів, що можна пояснити як загальною економічною ситуацією, яка склалася у країні, так і зниженням обсягу соціальних послуг, що надаються населенню.

Крім того, на власні потреби вугільної промисловості споживається близько 7% загальної кількості палива, що постачається всім споживачам України.

Витрати вугілля на потреби комунально – побутового господарства, продаж населенню і власні потреби вугільної промисловості складе у 2010 році 20 млн. т.

**Забезпечення вугіллям населення і комунально-побутових споживачів
України (тис. т)**

Роки	Ресурси України		Імпорт		Всього	
	План	Факт	План	Факт	План	Факт
1975	13081	12927	971	986	14052	13913
1980	15120	14937	941	597	16061	15534
1985	16271	16311	239	238	16510	16549
1990	19695	18954	715	795	20410	19749
1995	12000	6171	–	–	12000	6171
2000	3200	1887	–	–	3200	1887

СЗГ 4 – Вуглехімія

Вугілля є сировиною для хімічної промисловості, яка споживає 2–4% коксівного вугілля, що виробляється в Україні. Значення вугілля як хімічної сировини буде в майбутньому зростати. Зараз в деяких розвинутих країнах (США, Німеччина та ін.) поширюються дослідження з переробки вугілля на рідке та газоподібне паливо. Існують навіть напівпромислові установки, які підтверджують економічну доцільність цього напрямку використання вугілля.

СЗГ 5 – Інші споживачі

До інших споживачів вугільної продукції відносяться: Укрторф, Держкомнафтогаз, Укрліспром, Укрцемент, Укрбудматеріали та ін. Для інших споживачів особливе місце займає антрацитовий штиб для виробництва агломерату та окатишів, перш за все для підприємств з виробництва будівельних матеріалів, зокрема цегельних заводів, а також для підприємств легкої та харчової промисловості. Оскільки в перспективі ці сфери виробництва повинні мати випереджальний розвиток, це буде визначати зростання потреби вугілля.

Зростання потреб у вугіллі на цьому напрямку прогнозується до 8 млн.т у 2010 році.

СЗГ 6 – Експорт

Зміни у постачанні вугілля на експорт пов'язані із динамікою світових цін, обсягів та якості вугілля. Україна мала значні обсяги експорту вугілля у минулому, які вона в останні роки втратила (рис. 7). Очевидно, що вони повинні бути відновлені до рівня взаємовигідного обміну на потрібну для України продукцію. Прогнозні обсяги експорту вугілля складають 5 млн. т у 2010 році.

Регулятивна функція держави потребує посилення в напрямку формування інноваційної конкурентоспроможності суб'єктів її економічної системи. Для цього потрібно визначити конкурентний статус окремих виробництв з метою виділення пріоритетних галузей економіки, які володіють потенціалом. Цей статус може бути визначений на основі такого підходу міжнародного маркетингу, як їх ринкова частка стосовно до імпорту, а їх конкурентний стан – на основі методики портфельного аналізу. У вирішенні цього питання була використана матрична методика оцінки конкурентоспроможності „Бостонської консалтингової групи” (БКГ) в координатах „темпи зростання ринку – частка імпорту” [1].

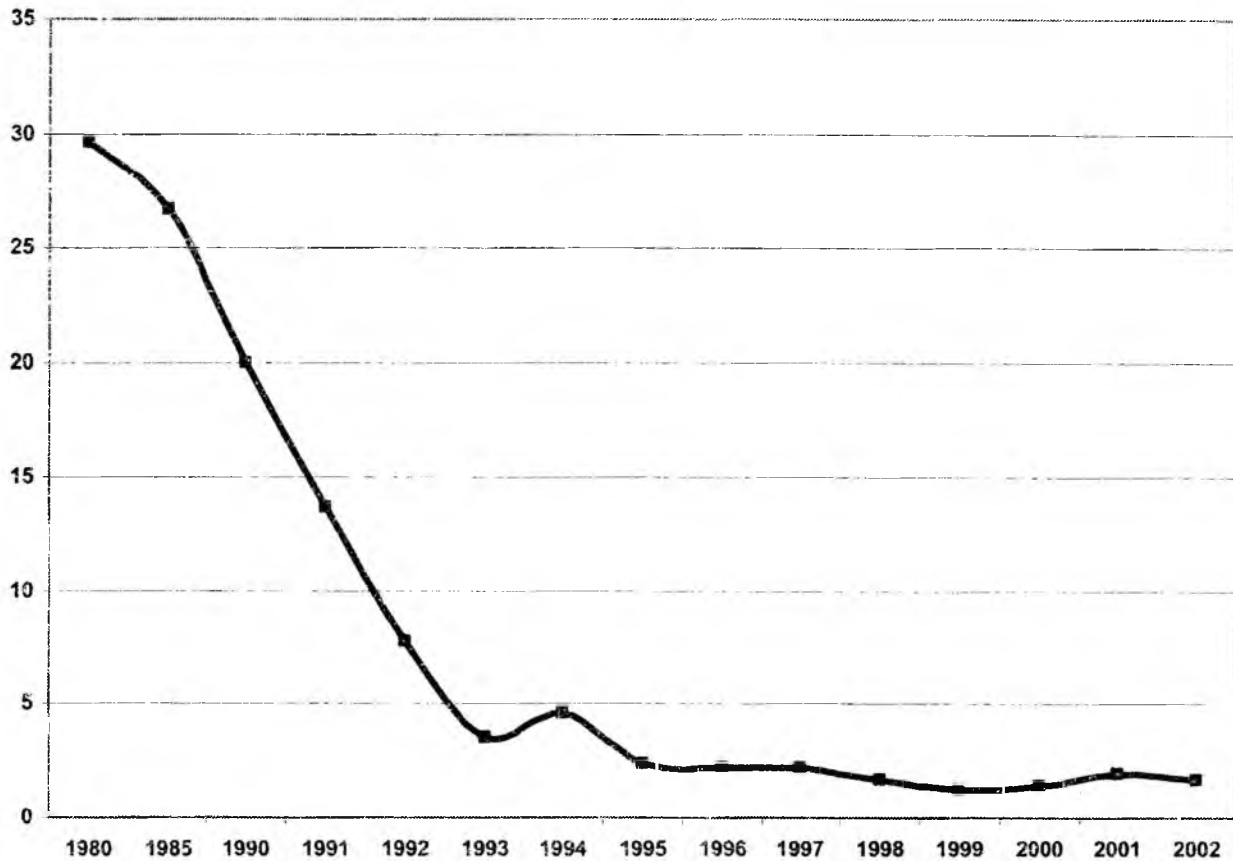

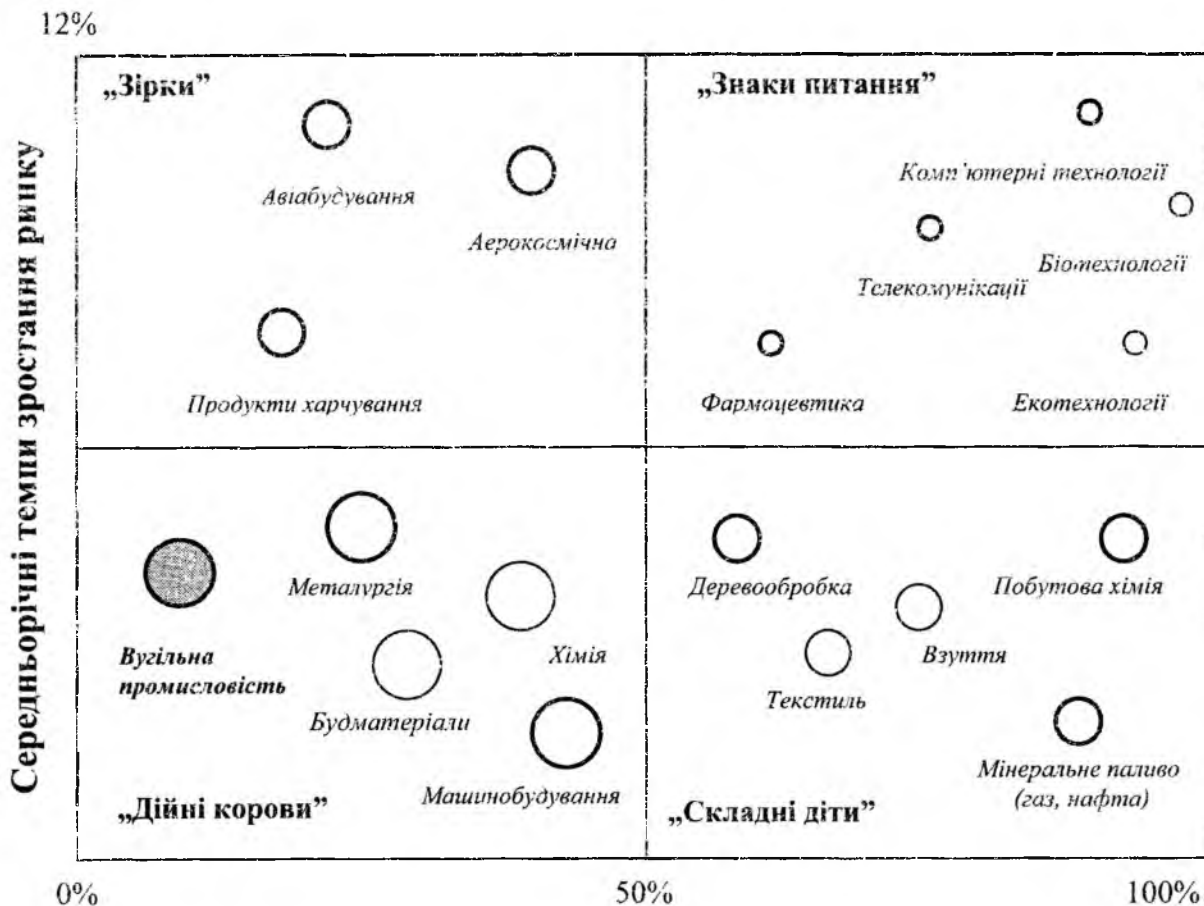
Рис.7. Динаміка експорту вугілля, млн. т

Галузі представлені колом і поміщені в один з квадратів матриці. Головним є те, що галузі, розташовані в кожному з цих чотирьох квадратів матимуть фундаментально відмінні позиції стосовно грошового потоку, а тому ними треба управляти по – різному.

Як бачимо (Рис.8) вугільна промисловість знаходиться в секторі „Дійні корови”. Бізнес у цьому секторі з відносно великою часткою ринку, що контролюється, забезпечує досить привабливий прибуток. Слабкі „дійні корови” стають кандидатами для „роздягання”, коли у галузі, досягши зрілості, складаються несприятливі конкурентні умови. Для „дійних корів” необхідний жорсткий контроль капітальних вкладень.

Стабільна конкурентоспроможність країни визначається лідерством традиційних галузей, які генерують прибутки (шляхом внутрішніх продаж та експорту) для подальшого інвестування у нові технології. Для створення таких галузей – лідерів промислово – технологічний розвиток України необхідно спрямовувати від „Знаків питання” до „Зірок” і „Дійних корів”.

Аналіз життєвого циклу вугільної промисловості дозволяє здійснити класифікацію галузі відповідно до її стадії розвитку і конкурентної позиції. Слід визначити, що вугледобувна галузь України орієнтована на внутрішній ринок і з огляду на надмірну зношеність її основного капіталу знаходиться між стадіями стагнації і занепаду. Для модернізації її виробничо – технічної бази і підвищення конкурентоспроможності потрібна фокусна інвестиційна програма держави поряд з інвестиціями у розвиток галузей – споживачів вугільної продукції і залученням іноземних інвестицій.

Частка імпорту в 1999 – 2000 рр (у середньому)

Рис. 8. Галузевий портфель промисловості України у 1999 – 2000 рр. [1]

Визначення національно – технологічних пріоритетів та надання їм фінансових ресурсів або запровадження механізмів довгострокового пільгового кредитування не може бути побудоване на принципах лише комерційних ефектів, оскільки треба враховувати більш широкую систему стратегічних ефектів, де поряд з економічними критеріями стоять національно – стратегічні (саме для вугільної промисловості) та інші.

Посилення регулятивного впливу держави на підвищення технологічної конкурентоспроможності вугледобувних підприємств повинне передбачати розробку нових нормативно – правових інструментів. Слід відзначити, що у їх сукупності повинні розроблятися як ті, що формують макросередовище інноваційного розвитку, так і ті, що стимулюють інноваційну поведінку на мікрорівні. Серед них можна виділити:

- спонукальні механізми як для вітчизняних, так і іноземних компаній, зацікавлених у технологічній модернізації існуючих і будівництві нових підприємств;
- фінансовий інжиніринг, створення венчурного бізнесу, залучення іноземних банків;
- постійне супроводження інноваційних проектів;
- створення інформаційної системи для учасників інноваційних проектів та інші.

Необхідно також у руслі розвитку нової промислово – технологічної стратегії переорієнтувати галузеві наукові установи та вищі навчальні заклади на розв'язанні

актуальних науково – технічних проблем вугільної промисловості. Головним чинником державного впливу повинне стати фінансування наукових досліджень і розробок у сфері гірничодобувної науки і технологій. Структура бюджету, черговість фінансування, бюджетні видатки повинні підтримувати науково – технологічну сферу. Використовуючи фінансово – кредитну, податкову політику держава повинна стати партнером вугледобувних підприємств у їх інноваційному розвитку.

Стратегія розвитку вугледобувної галузі як економічної системи повинна визначати етапність та можливість маневрування. Стосовно етапності, то переведення вугледобувної промисловості на інноваційний шлях розвитку раціонально робити як мінімум у два етапи. Перший етап повинен включати аналіз стратегічної кон'юнктури, що складається під впливом реальних загроз і викликів з урахуванням ресурсних можливостей держави. Другий етап має включати формування базових точок прориву і зростання. Перетворення цих точок – економічно ефективних вугледобувних підприємств – у ядра нових технологічних систем повинне стати суттю довгострокової мети стратегії інноваційного розвитку галузі. Системна та цілеспрямована підтримка державою формування сучасних економічних та технологічних структур у вугільній галузі країни надасть можливість здійснити технологічну реструктуризацію вугледобувних українських підприємств. Цим структурам держава може делегувати реалізацію та захист національних інтересів своєї енергетичної незалежності і саме ці структури можуть розраховувати на захист їх інтересів з боку держави.

Таким чином, аналіз основних тенденцій розвитку видобутку вугілля в світі і в Україні, виділення стратегічних зон господарювання вугільної галузі та аналіз інноваційної конкурентоспроможності вугледобувної галузі свідчать про:

- наявність можливостей подальшого розвитку вугледобувної галузі України;
- необхідність переходу галузі на інноваційний тип розвитку і створення інноваційних систем.

Література

1. Тимченко К., Піддубний І. Чи перетвориться Україна на технологічного аутсайдера. // Синергія. – 2003. №1. - С.64-68.
2. Ансофф И. Стратегическое управление. — М.: Экономика, 1989. – 519 с.
3. Гольдштейн Г.Я. Стратегический менеджмент. -Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1995. - 93 с.
4. Решетилова Т.Б., Райхель Б.Л., Поляков С.В. Угольная промышленность в развитии производительных сил Украины. – М.: Изд – во МГГУ, 1997. – 160 с.
5. Перспективи розвитку вугільної галузі в системі паливно – енергетичного комплексу / О.І.Амоша, М.О.Ілляшов, М.М.Щербина, В.І.Коновалюк, Л.М.Рассуждай. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2002. – 44 с.
6. Шидловський А.К., Випанасенко С.І., Іванов О.Б. Енергетичні ресурси України: Навч. посібник.– Дніпропетровськ: Національний гірничий університет. 2003. – 178 с.

*Рекомендовано до публікації
д.е.н., проф. Амошею О.І. 20.11.04*

*Надійшла до редакції
07.11.04*